

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВІРИ В ТЕОРІЮ ЗМОВИ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ОСОБИСТОСТІ

Оксана Бондарчук

доктор філософії в галузі психології,
викладач кафедри політичної психології
та міжнародних відносин

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

o.yu.bondarchuk@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6976-6889>

Ілля Роечко

бакалавр спеціальності «Психологія» факультету психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

dante-957@ukr.net

Анотація

У статті презентовано результати теоретичного дослідження психологічних, філософських джерел з проблеми взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. Феномен теорії змови (конспірології) досліджували вчені з різних галузей знань: філософії, соціології, математики, історії, політології. Однак, теорія змови під призмою психологічних вчень досліджувалася переважно зарубіжними вченими. Зокрема, є ряд праць присвячених проблемі конспірологічного мислення, патернах змовницького світогляду, емоційних та когнітивних аспектів віри в теорію змови особистості та взаємозв'язку цієї віри з політичним цинізмом і непокрою до влади; параноїдальними та шизотипічними тенденціями особистості. У статті розкрито авторське бачення поняття віри в теорію змови та її зв'язок з локусом контролю особистості. Віра в теорію змови – це інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій. Ця віра має декілька компонентів, а саме: когнітивний, що характеризується некритичним мисленням, аналізом та осмисленням інформації; емоційно-мотиваційний – наявність страхів, емоційна сенситивність, активізація мотивів, що спонукають до містичних вчень; поведінковий – конформність поведінки, наслідування поведінкових шаблонів інших, особистісна готовність особистості вірити в теорію змови та містичні явища, дистемічний чи застрягаючий тип акцентуації характеру. Прихильність особистості до сповідування конспірологічних поглядів, на нашу думку, пов'язана з локусом суб'єктивного контролю – властивістю особистості, що проявляється у схильності шукати джерело управління власним життям у зовнішньому середовищі, або ж вбачати його у самому собі. Враховуючи це, у статті розкрито характерні особливості віри в теорію змови особистостей з екстернальним та інтернальним локусом контролю.

Ключові слова: конспірологія, віра в теорію змови, локус контролю, екстернал, інтернал, особистість.

Вступ

З огляду на нестабільність та глобальні зміни у світовій політиці, все більше набирає популярності такий спосіб пояснення політичної дійсності, що має назву теорія змови (конспірологія). Прихильники подібних теорій пояснюють будь-які соціальні, політичні та економічні події злою волею таємних світових організацій, що безпосередньо впливають на хід політичного дискурсу. Такими організаціями, на думку конспірологів (Р. Дайє, А. Джонс та ін.), можуть бути як великі держави, так і окремі групи людей, що мають необмежені ресурси влади, надлюдський рівень інтелекту для планування власних або чужих дій з метою маніпуляції мало не усім населенням Землі. Їхня жага до влади не має меж, вони діють виключно у своїх інтересах, навіть якщо користь з певної події, на перший погляд, не зрозуміла, а деякі вважають, що такі організації існують мало не з початку людської цивілізації.

Критичних досліджень віри в теорію змови доволі мало, хоча вчені (Brotherton, Van Horn, Swami, Lobato) вказують на те, що конспірологія має негативний вплив на суспільну свідомість, активно формуючи відношення особистості до соціально-політичної дійсності. Кризові періоди у політичному та культурному дискурсах дезорієнтують населення, сприяючи виникненню виправданої спокуси пояснити складні явища універсальним нарративом про таємний план, скорочення населення, розподіл влади, змову олігархів, фармацевтичних компаній тощо. Глобальні події, пов'язані з карантинном та масовою вакцинацією, що об'єктивно привнесли певний дискомфорт у життя людей, все частіше пояснюються злою волею тих, хто якимось причетний до розробки вакцини або поширення вірусу (як, власне, Китай та Америка). Такі способи пояснення дійсності стрімко поширюються.

На сьогодні теорії змови є предметом зацікавленості політологів та істориків, котрі досліджують справжні причини тих чи інших подій, спростовуючи їхні конспірологічні пояснення. Так, наприклад, німецький історик Bieberstein уперше дослідив міфи про масонську змову, що бере свій початок у XVII столітті. Але ж, з огляду на профанаційний характер змовницьких теорій, наукова спільнота доволі скептично ставиться до цього феномену, проте поширення його популярності змушує звернути на нього увагу.

Говорити про об'єктивну загрозу віри в теорію змови здається неправомірним, адже кожна людина має право сповідувати те, що хоче, проте в історії траплялись випадки змовницького обскурантизму, наслідки якого призводили до невтішних подій. У цьому аспекті інтелектуальна невизначеність проявила себе як наслідок антисемітських настроїв минулого століття, або ж у русі антивакцинаторів після розповсюдження теорії про «фармакологічне лобі», що останнім часом також набирає популярності. Партикулярні випадки екстремізму, спричиненого вірою у світову змову, – власне, підпал вишок 5-G у Великобританії, з метою протидії розповсюдження коронавірусу, – також не можуть виступати основою для ствердження негативних наслідків сповідання теорій змови. Однак, на нашу думку, це проблема саме світоглядного характеру.

На сьогодні у психологічній науці доволі мало наукових праць, які б теоретично та практично досліджували особливості особистості сприймати політичну дійсність через призму теорії змови. Серед таких праць варто виділити лише дослідження психологічних чинників привабливості теорії змови та особливостей конспірологічного мислення і патернів змовницького світогляду особистості.

Слід зауважити, що аналіз психологічної літератури з означеної проблеми засвідчив відсутність у наукових позиціях спеціальних досліджень, які б включали різнобічні аспекти

вивчення суб'єктивного сприйняття особистістю суспільно-політичних реалій у взаємозв'язку з вірою у конспірологію (особливо актуальних на фоні поширення пандемії COVID-19), що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у вивченні проблеми взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми теорії змови, віри в неї та локусу контролю особистості, а також їх взаємозв'язку. 2) теоретично визначити поняття віри в теорію змови та її структуру, взаємозв'язок цієї віри з екстернальним/інтернальним локусом контролю особистості.

Методи дослідження

Для здійснення теоретичного аналізу взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості нами було використано ряд теоретичних методів, зокрема, аналіз, порівняння, синтез, класифікація, систематизація та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень.

Результати та дискусії

Феномен теорії змови (конспірології) досліджували вчені з різних галузей знань: філософії, соціології, математики, історії, політології тощо. Особлива увага приділялася сутності визначення цього поняття. Так, наприклад, К. Ропер запропонував визначення «теорії змови», яке стало класичним серед наукових кіл, згідно якого пояснення соціального явища полягає у виявленні осіб, або груп осіб, котрі зацікавлені у виникненні цього явища (іноді це таємний інтерес, що його необхідно розкрити), і котрі запланували це явище та створили змову, з метою його породження (Ропер, 1966).

В оксфордському словнику теорія змови (англ. conspiracy theory) визначається, як теорія про те, що подія або явище відбувається у результаті змови між зацікавленими сторонами; або ж конкретне переконання, що яхесь таємне, але впливове агентство (завичай політичне за мотивами і деспотичне за намірами) несе відповідальність за події, що їх неможливо пояснити, а британський психолог R. Brotherton, зазначив, що будь-яка конспірологічна інтерпретація звертається до архетипів перемоги добра над злом (Brotherton, 2017).

Аналіз наведених прикладів теорії змови та її сутності у роботах J.R. von Bieberstein (2008), Ch. K. Van Horn (2010), K. Popper (1966) та ін., дозволив нам виділити наступні критерії конспірологічного пояснення подій (Bieberstein, 2008; Van Horn, 2010; Popper, 1966)

- 1) наявність тези про змову певної групи осіб;
- 2) втілення цією групою змови у вигляді певної соціально-політичної події;
- 3) пряма або опосередкована вигода від втілення задуму для його таємних організаторів (розширення владних меж, збагачення, контроль тощо);
- 4) подія, що інтерпретується, розцінюється як протиправна, небажана або ж незаконна.

Інтерес до різних аспектів конспірологічних знань крізь призму психологічної думки, можна знайти у роботах V. Swami, M. Abalakina-Paap, W.G. Stephan, T. Craig, W.L. Gregory, D.M. Kahan, D. Braman, P. Slovic, J. Gastil, G.L. Cohen та інших.

Зокрема, психологічні чинники віри у конспірологічні теорії вивчали M. Abalakina-Paap, S. Parsons, V. Swami, M. Bruder та інші вчені. Дані, отримані у результаті цих досліджень засвідчили, що конспірологічне бачення дійсності пов'язане з різноманітними світоглядними та психологічними характеристиками особистості, зокрема: політичним цинізмом та

непокорю до влади; параноїдальними та шизотипічними тенденціями; вірою у псевдонауку та надприродні явища (Abalakina-Paap, Stephan, Craig & Gregory, 1999; Parsons, Simmons, Shinhoster & Kilburn, 1999; Swami, Pietschnig & Tran et al., 2013; Bruder, Haffke, Neave, Nouripannah & Imhoff, 2013).

R. Brotherton вивчав психологічні чинники привабливості теорій змови, а M. Bruder та P. Haffke була виявлена закономірність, що особистість, котра сповідує одну теорію змови має високу вірогідність сповідувати ще декілька (Brotherton, 2017; Bruder, Haffke, Neave, Nouripannah & Imhoff, 2013).

Вартий уваги є експеримент E. Lobato, J. Mendoza, V. Sims, M. Chin, метою якого було встановлення зв'язку між вірою у конспірологію та альтернативними поглядами на дійсність. Це дослідження засвідчило, що зростання значень за одним із показників супроводжувалось зростанням значень за двома іншими, тобто, якщо людина погоджувалась із твердженням про ефективність гомеопатії, як правило, вона погоджувалась з твердженнями про існування екстрасенсорних здібностей та теорією змови стосовно вбивства Дж. Кеннеді. Тому віра у конспірологію часто супроводжується вірою у псевдонауку та надприродне (Lobato, Mendoza, Sims & Chin, 2014).

Окрім особистісних властивостей психіки людини, віру у конспірологічні пояснення часто провокують когнітивні викривлення та евристики. Дослідження D.M. Kahan, D. Braman, P. Slovic, J. Gastil, G.L. Cohen демонструє, що для формування особистісного ставлення до певного питання, особистість потребує мінімального об'єму інформації, навіть беззмислового. Це дослідження вказує, що для формування ілюзії розуміння, людина не потребує достатньої критичності та змістовності інформації (Kahan, Braman, Slovic, Gastil & Cohen, 2008).

Емоційний ефект конспірології часто полягає у формуванні страху. Так, D. Pipes зауважує, що в основі теорій змов лежить страх змов, котрих не існує, — власне, ілюзорні опасіння, властиві конспірологам, R. Hofstadter пов'язує з параноїдальним стилем мислення. Людина, що потрапляє під ефект уявної змови не здатна критично аналізувати та осмислювати інформацію, а пасивно сприймає її на віру, переймаючи та споживаючи евристичний шаблон (Pipes, 1997; Hofstadter, 1964).

Конспіративістський світогляд K.M. Douglas та R.M. Sutton пов'язують з механізмом проєкції. Вченими встановлено, що чим легше людина погоджується стати учасником змови, то з більшою вірогідністю вона уважатиме теорії змови істинними. Тобто, особистісна готовність до змови впливає на віру у конспірологічні теорії (Douglas, Sutton, 2011). Дослідження S. Parsons, W. Simmons, F. Shinhoster та J. Kilburn демонструє певну закономірність, що впевненість у факті змови провокує соціальні утиски та нерівність, котрі вважаються запланованими та навмисними (Parsons, Simmons, Shinhoster & Kilburn, 1999).

Варто відмітити, що всі вище згадані психологічні аспекти вивчення теорії змови досліджувалися переважно зарубіжними вченими, серед українських психологів нами не було знайдено робіт з означеної тематики. Однак, при розгляді саме віри в теорію змови, нами взято за основу наукові погляди таких психологів як Дж. Леуба, Д. Угринович, Ю. Алексеевої, Т. Казанцевої, С. Ставицької, О. Двойніна, В. Москалець, О. Климішина.

На думку Дж. Леуба, віра особистості поєднує у собі переконаність в істинності певних суджень та потребу до їх реалізації. В. Петрушенко та Г. Щербакова розглядали віру як внутрішнє прийняття та згоду особистості з чимось істинним, що підкріплюється емоційним

ставленням до предмета віри. Т. Казанцева визначає віру як комплекс когнітивних, ціннісних, мотиваційних, настановних і емоційних утворень.

Беручи до уваги різноманітні погляди вчених щодо визначення поняття віри та психологічні аспекти вчень про конспірологію, віру в теорію змови ми визначаємо як інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій.

Аналіз робіт Ю. Алексєєвої, В. Москалець, А. Демчук дозволив нам виділити компоненти, що склали структуру віри в теорію змови (Алексєєва, 2014; Москалець, 2004; Демчук, 2016):

- 1) когнітивний компонент – характеризується некритичним мисленням, аналізом та осмисленням інформації;
- 2) емоційно-мотиваційний – наявність страхів, емоційна сенситивність, активізація мотивів, що спонукають до містичних вчень;
- 3) поведінковий – конформність поведінки, наслідування поведінкових шаблонів інших, особистісна готовність особистості вірити в теорію змови та містичні явища, дистемічний чи застрягаючий тип акцентуації характеру.

Прихильність до віри в теорію змови не пов'язана з інтелектуальними здібностями — конспірологія поширена як серед інтелектуалів, так і серед людей з ригідністю мислення. Ми припускаємо, що схильність сповідувати такі погляди на соціально-політичну дійсність пов'язана з константними особистісними характеристиками, що визначають та відображають людський світогляд. До такого роду характеристик, можна віднести, зокрема, локус суб'єктивного контролю – властивість особистості, яка характеризується схильністю шукати джерело управління власним життям у зовнішньому середовищі, або ж вбачати його у самому собі (Rotter, 1966).

Локус суб'єктивного контролю полягає у двох протиставлених конструктах: інтернальному та екстернальному. Екстернальний локус контроль представляє індивіда як змінну величину зовнішнього світу, у той час як інтернальний, навпаки, розглядає активну позицію індивіда, який бере на себе відповідальність за події власного життя (Демчук, 2016).

Політичні, економічні, соціальні процеси виступають зовнішнім фактором умов, що оточують особистість. Роль особистості у суспільстві, вплив на перебіг цих подій значною мірою опосередкований обмеженим спектром її можливостей (наприклад, участь у виборах, мітингах тощо). Це сприяє виникненню у свідомості громадянина думки про повну автономність навколишнього світу, враження, що він контролюється лише політичними елітами та нездатністю бути причасним до соціально-політичного дискурсу.

Концепт задуму, що він реалізується таємничою групою змовників постає як певна абсолютна сила, що визначає перебіг суспільно-політичних процесів та подій. Особистість з екстернальним локусом суб'єктивного контролю, на нашу думку, вбачає причини подій власного життя у зовнішніх обставинах, заперечуючи власну причетність та відповідальність. Шляхом проєкції, подібний погляд про непричетність реальних осіб до оточуючих подій, переноситься на соціально-політичну картину світу, а теза про змову виступає тією самою зовнішньою силою (обставиною) на котру можна «списати» будь-яку відповідальність та причинність подій. Також, відіграє свою роль ігнорування причин та наслідків, коли власна поведінка для екстерналів не є гідною причиною актуальних результатів свого життя, при схильності вбачати необхідні причини цих результатів у зовнішньому середовищі (Варе,

2016). Подібна логіка спостерігається при конспірологічній інтерпретації подій, коли необхідний масив каузальності редується до цілеспрямованих дій зовнішньої сили, прихованої за політичними реаліями (таємної групи змовників).

Особистості з інтернальним локусом контролю, що характеризуються вищою соціальною зрілістю, компетентністю в різних галузях, почуттям відповідальності і усвідомленням мети свого життя, ймовірно, уникають універсального та абсолютного пояснення подій навколишнього світу, а, отже, менш схильні вірити в теорії змови (Rotter, 1966). Інтерналам зазвичай не характерно брати відповідальність за ті чи інші події у соціально-політичному житті виключно на себе, хоча вони усвідомлюють свою відповідальність за вибір кандидата на політичній арені, роль та можливості громадянина до перетворення навколишньої політичної дійсності. Інтерналам властива адекватніша реальності оцінка політичних подій, зважаючи на притаманну їм соціальну зрілість і конструктивну (каузальну) оцінку власних рішень та їх наслідків, з усвідомленням своєї причетності до подій навколишнього світу (Lobato, Mendoza, Sims & Chin, 2014). Дотримуючись тієї ж логіки, що стосується механізму проєкції, подібний погляд, властивий інтерналам, проєктується на інші сфери навколишньої дійсності особистості, зокрема, й соціально-політичну.

Конспірології властиво абсолютизувати змову, постулюючи її організаторів як рушійну силу історії, наділяючи їх колосальними можливостями як у сфері планування, так і володіння владними ресурсами. Ця властивість демонструє міфологічний характер теорій змов, споріднюючи їх з паранормальними явищами і забобонами, і проводить чіткий кордон між реальними учасниками політичного дискурсу (легітимною владою, інституціями тощо) і прихованою за ними рушійною силою, що представлена архетипами зла та знищення (Swami, Chamorro-Premuzic, & Furnham, 2010). Ймовірно, саме ця властивість конспірології і приваблює екстерналів до прийняття змовницьких поглядів. Відповідальність за подію приписується не реальним людям, на тлі означених причин, факторів виникнення події та спектру наявних і потенційних наслідків, що враховуються, а певній «третій силі», «абстрактній зовнішній обставині», в результаті чого сам індивід усвідомлює себе жертвою. Варто зауважити, що з цих припущень, слідує, що інтернали уникають властивій екстерналам каузальної атрибуції, адекватно оцінюючи можливості людини. Тому припускається, що локус суб'єктивного контролю як властивість особистості, має свій вплив на формування світогляду людини, що, зокрема, виражається у прийнятті/запереченні конспірологічних поглядів на суспільну дійсність.

Висновки

Останнім часом спостерігається поширеність такого способу інтерпретації та розуміння подій соціально-політичної дійсності, що отримав назву «теорія змови» (конспірологія). Політична нестабільність та глобальні культурні і соціально-політичні події на фоні загальної недовіри до ЗМІ та офіційних пояснень зумовлюють популярність подібного роду переконань. Широкий спектр реалізації теорій змов у різноманітних дискурсах, від цілеспрямованого застосування у політичній пропаганді, до спрощеного й альтернативного бачення подій і світу загалом, сприяють формуванню в світогляді особистості конкретизованих, швидких, емоційно забарвлених висловлювань із яскравим поділом світу на добро та зло. Віра в теорію змови, на нашу думку, є інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій. Одним із вирішальних

факторів такої віри є локус контролю. Особистості з екстернальним локусом суб'єктивного контролю характерно сповідувати конспірологічні теорії, на відміну від особистості з інтернальним локусом контролю.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене теоретичне та емпіричне вивчення взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю на різних етапах онтогенезу особистості.

Література

1. Алексеева, Ю.А. (2014). Структура та ієрархія конструктів духовно-релігійної віри у юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*, 26, 21–33.
2. Варє, І.С. (2016). Суб'єктивний контроль майбутніх психологів з високою і низкою ступенем сформованості смисложиттєвих орієнтацій. *Науковий огляд*, 6(27), 71–79.
3. Демчук, О.А. (2016). Локус контролю в структурі Я-концепції особистості як когнітивна детермінанта вибору копінг-стратегій. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*, 2(1), 53–58.
4. Москалець, В.П. (2004). *Психологія релігії*. Київ : Академвидав.
5. Петрущенко, В.Л. (1989). *Вера в духовном мире личности*. Львов : Высшая школа.
6. Ставицька, С.О. (2011). *Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці*. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова.
7. Abalakina-Paap, M., Stephan, W.G., Craig, T., & Gregory, W.L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647.
8. Bieberstein, von J.R. (2008). *Der Mythos von der Verschwörung: Philosophen, Freimaurer, Juden, Liberale und Sozialisten als Verschwörer gegen die Sozialordnung*. Wiesbaden : Marix Verlag ein Imprint von Verlagshaus Römerweg.
9. Brotherton, R. (2017). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. New York : Bloomsbury Sigma.
10. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, 4(297), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
11. Douglas, K.M., & Sutton, R.M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544–552. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>
12. Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *Harper's Magazine*. Retrieved from <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/#>
13. Kahan, D.M., Braman, D., Slovic, P., Gastil, J., & Cohen, G.L. (2008). The future of nanotechnology risk perceptions. Retrieved from: https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1285&context=faculty_publications
14. Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
15. Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F., & Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum*, 19(2), 201–222.
16. Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York : Free Press.
17. Popper, K., (1966). *The Open Society and its Enemies*. Princeton : Princeton University Press.
18. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monographs*, 80, 11–28.
19. Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation personality and individual difference predictors of conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>
20. Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U.S., Nader, I.W., Stieger, S., & Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71–80. <https://doi.org/10.1002/acp.2873>

21. Van Horn, Ch.K. (2010). *The Paranoid Style in an Age of Suspicion: Conspiracy Thinking and Official Rhetoric in Contemporary America*. Atlanta : Georgia State University. <https://doi.org/10.57709/1666018>

References

1. Alieksieieva, Yu.A. (2014). Struktura ta ierarkhiia konstruktiv dukhovno-relihiinoi viry u yunatskomu vitsi [Structure and hierarchy of constructs of spiritual and religious faith in adolescence]. *Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Current problems of psychology: Coll. Science. etc. Institute of Psychology. G.S. Kostyuk, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 26, 21–33 [in Ukrainian].
2. Vare, I.S. (2016). Subyektivnyy kontrol budushchikh psikhologov s vysokoy i nizkoy stepenyu sformirovannosti smyslozhiznennykh oriyentatsiy [Subjective control of future psychologists with a high and low degree of formation of meaningful life orientations]. *Naukoviy oglyad – Science Review*, 6(27), 71–79 [in Russian].
3. Demchuk, O.A. (2016). Lokus kontrolyu v strukturi YA-kontseptsiiy osobystosti yak kohnityvna determinanta vyboru kopinh-stratehiy [The locus of control in the structure of the self-concept of personality as a cognitive determinant of the choice of coping strategies]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Seriiia «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University: Collection of scientific works. Series “Psychological Sciences”*, 2(1), 53–58 [in Ukrainian].
4. Moskalets, V.P. (2004). *Psykholohiya relihiyi [Psychology of religion]*. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
5. Petrushenko, V.L. (1989). *Vera v dukhovnom mire lichnosti [Faith in the spiritual world of the individual]*. Lviv : Vyshaya shkola [in Russian].
6. Stavytska, S.O. (2011). *Dukhovna samosvidomist osobystosti: stanovlennya i rozvytok v yunatskomu vitsi [Spiritual self-consciousness of the individual: formation and development in adolescence]*. Kyiv : NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
7. Abalakina-Paap, M., Stephan, W.G., Craig, T., & Gregory, W.L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647.
8. Bieberstein, von J.R. (2008). *Der Mythos von der Verschwörung: Philosophen, Freimaurer, Juden, Liberale und Sozialisten als Verschwörer gegen die Sozialordnung*. Wiesbaden : Marix Verlag ein Imprint von Verlagshaus Römerweg.
9. Brotherton, R. (2017). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. New York : Bloomsbury Sigma.
10. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, 4(297), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
11. Douglas, K.M., & Sutton, R.M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544–552. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>
12. Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *Harper's Magazine*. Retrieved from <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/#>
13. Kahan, D.M., Braman, D., Slovic, P., Gastil, J., & Cohen, G.L. (2008). *The future of nanotechnology risk perceptions*. Retrieved from https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1285&context=faculty_publications
14. Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
15. Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F., & Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum*, 19(2), 201–222.
16. Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York : Free Press.
17. Popper, K., (1966). *The Open Society and its Enemies*. Princeton : Princeton University Press.
18. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monographs*, 80, 11–28.
19. Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010), Unanswered questions: A preliminary investigation personality and individual difference predictors of conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>

20. Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U.S., Nader, I.W., Stieger, S., & Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71–80. <https://doi.org/10.1002/acp.2873>
21. Van Horn, Ch.K. (2010). *The Paranoid Style in an Age of Suspicion: Conspiracy Thinking and Official Rhetoric in Contemporary America*. Atlanta : Georgia State University. <https://doi.org/10.57709/1666018>

THEORETICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSPIRACY THEORY BELIEF AND PERSONALITY CONTROL LOCUS

Oksana Bondarchuk

PhD in Psychology, Lecturer

of the Department of Political Psychology and International Relations

National Pedagogical Drahomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

o.yu.bondarchuk@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6976-6889>

Ilya Roenko

Bachelor of Specialty “Psychology” of the Psychology Faculty

National Pedagogical Drahomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

dante-957@ukr.net

Abstract

The article highlights the results of a theoretical study of psychological and philosophical sources on the relationship between conspiracy theory belief and the locus of personality control. The phenomenon of conspiracy theory has been studied by the scientists from various fields of knowledge: philosophy, sociology, mathematics, history, political science. However, the conspiracy theory under the prism of psychological teachings has been studied mainly by foreign scientists. In particular, there is a number of works on the problem of conspiratorial thinking, patterns of conspiratorial worldview, emotional and cognitive aspects of belief in conspiracy theory of the individual and the relationship of this belief with political cynicism and disobedience to power; paranoid and schizotypal tendencies of personality. The article reveals the author's vision of the concept of belief in the theory of conspiracy and its connection with the personality control locus. Belief in conspiracy theory is an integrated mental formation characterized by an individual's belief in the truth of certain judgments or views that are the result of a secret plan of a group of influential people (elites) or organizations. This faith has several components, namely: a cognitive component, characterized by uncritical thinking, analysis and understanding of information; an emotional and motivational component that is characterized by the presence of fears, emotional sensitivity, activation of motives that motivate mystical teachings; a behavioral component that includes conformity of behavior, imitation of behavioral patterns of others, personal willingness to believe in conspiracy theories and mystical phenomena, dysthymic or stuck type of character accentuation. In our opinion, a person's commitment to confessing conspiratorial views is connected with the locus of subjective control - a property of the individual, which is manifested in the tendency to seek a source of control over their life in the external environment, or to see it in themselves. Taken this into account, the article reveals the characteristic features of belief in the conspiracy theory of individuals with external and internal locus of control.

Keywords: conspiracy theories, belief in conspiracy theory, locus of control, external, internal, personality.

Подано 10.06.2022

Рекомендовано до друку 20.06.2022